

PARTIZANŲ DIKTATŪRA

BERNARDAS GAILIUS

*Inside every Central American rebel,
there was a dictator trying to get out.*¹

Anthony Daniels

Nors žinomas politikos filosofas Carlas Schmittas partizanų karui paskyrė atskirą veikala, jis nesusiejo savo „Partizano teorijos“ su suvereniteto koncepcija. Pasak C. Schmitto, suvereniteto esmę sudaro sprendimas dėl išimties. Jei partizanų karas suvokiamas kaip konkretus išimtinės padėties atvejis, jį galima interpretuoti kaip tiesioginį tautos suvereniteto įgyvendinimą (šios išvados C. Schmittas nepadarė). Panašus istorinis precedentas buvo pagal senovės Romos teisę skelbiama išimtinė padėtis (*iustitium*), kurios metu piliečiai įgydavo teisę tiesiogiai įgyvendinti valstybės valdžią. Tačiau istorinė šiuolaikinių partizanų karų analizė rodo, kad jiems būdingas ne tik ginti esamą valstybės santvarką, bet ir siekti ją pakeisti ar patobulinti. Todėl iškyla pačių partizanų statuso ir jų laikinos tvarkos apibūdinimo klausimas. Į jį atsako suverenios diktatūros koncepcija, taip pat sukurta C. Schmitto. Jos esmė – diktatorius veikia taip, tarsi jam priklausytų suvereni valstybės valdžia (taigi, ir galia keisti valstybės santvarką), tačiau kartu jis yra saistomas numanomos tautos valios. Kaip tokia diktatūra pasireiškia partizanų karo metu, atskleidžia 1944–1953 m. partizanų karo Lietuvoje analizė.

¹ Kiekvieno Centrinės Amerikos maištininko viduje slėpėjo trokštantis išsiveržti diktatorius. Daniels A., „No idiocy like educated idiocy“, *The New Criterion*, January, 2001.

Bernardas Gailius – humanitarinių mokslų daktaras (istorija), Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto mokslo darbuotojas (el. paštas: bernardasgailius@gmail.com).

© Bernardas Gailius, 2011

Straipsnis įteiktas redakcijai 2011 m. kovo 27 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2011 m. gegužės 18 d.

Ivadas

Kad partizanų karas yra politinis įvykis, rodo jo sukeltos akivaizdžiai politinės pasekmės. Ten, kur, kaip Vakarų Europoje po Antrojo pasaulinio karo, partizanai atsidūrė nugalėtojų pusėje, jie savaime tapo naujojo politiškumo šaltiniu². O valstybėse, kurių, kaip Lietuvos, istorija sudėtingesnė, santykis su partizanų karu ir kitokių pasipriešinimų ilgam tapo tikroju politinio pasidalijimo pagrindu. Juk akivaizdu, kad būtent pasiskirstymas į „partizanus“ ir „sribus“ (nebūtinai istoriškai autentiškas) bent dešimt (o gal ir daugiau) metų glūdėjo nepriklausomos Lietuvos regimos politinės scenos užkulisuose.

Vis dėlto kaip politinis reiškinys partizanų karas nėra labai plačiai apmąstytas. Istorikai ne ypač mėgsta tyrinėti jo esmę, dažnai laikydamį ją savaime suprantama³. Politikos teoretikams partizanų problema dažnai regisi pernelyg smulki ir epizodiška, ją užgožia platesni klausimai apie valstybę. Pagaliau, jurisprudencijos požiūriu partizanų tyrimas – tiesiog galvos skausmas, kurį sukelia būtinybė gana giliai pasinerti į teisės filosofiją ir mėginimas pačiam sau atsakyti į klau-

² Pasak A. J. P. Taylora: „Aktyvų judėjimą, žinoma, visur organizavo mažuma, kartais – labai menka mažuma. Daugumai europiečių karas baigėsi 1940 metais ar kada nors kitu metu, kai buvo užkariauta jų šalis. Vis dėlto jie negalėjo pasprukti nuo Pasipriešinimo palikimo. Jie privalėjo priešintis, ir daug žmonių, be abejo, ėmė priešintis jau po visko“ (Taylor A. J. P., *Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa 1914–1945*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 185).

³ Kai kuriais atvejais toks požiūris sukelia net paradoksalių pasekmių. Pavyzdžiui, Walteris Laqueras savo partizanų tyrimą pradėjo konstatuodamas, jog partizanų kova – seniai žmonijai žinomas (tik kurį laiką buvęs primirštas) reiškinys, net senesnis už reguliarią karą. Pasak W. Laquero, XX a. vidurio istorikai buvo neteisūs kalbėdami apie partizanų karą kaip apie ypatingą naujausių laikų fenomeną ir pradėdami jo istoriją tik nuo Ispanijos pasipriešinimo Napoleonui. Siekdamas pagrįsti šį savo teiginį, autorius ėmėsi išsamios „partizanų doktrinos“ šaltinių nuo XVIII a. vidurio iki XX a. pradžios studijos, kuri, be kitų reikšmingų išvadų, atskleidė ir tai, kad maždaug XIX a. pradžioje partizanų karo pobūdis reikšmingai pakito. Terminas „partizanų karas“ nustojo būti suprantamas kaip savarankiškų lengvai ginkluotų kariuomenės dalių taktika ir pradėjo reikšti civilių pasipriešinimą užpuolinkui (Laquer W., „The Origins of Guerrilla Doctrine“, *Journal of Contemporary History* 10 (3), 1975, p. 341–382).

simus apie teisės prigimtį ir esmę (kaip žuvis vandenyje, teisininkas daug geriau jaučiasi *teisėje*). Taip visos trys sritys partizanų problemą savotiškai „apeina“. Apie partizanų karą kalbama ir istoriniu, ir politiniu, ir teisiniu požiūriu, tačiau atidesniam skaitytojui dažnai kyla nesusikalbėjimo išpūdis. Šiuo straipsniu mėginama išnaudoti tarpdalykinio požiūrio pranašumus, sprendžiant minėtą problemą. Jo tikslas – pažvelgti į partizanų karą per politikos, valstybės ir teisės teorijos prizmę. Net ir be nuodugnesnės analizės nesunku pastebėti, kad paprastai partizanai dar karo metu sukuria tam tikrą politinę tvarką⁴. Todėl kyla tokios tvarkos savotiško atpažinimo, jos apibūdinimo ir įvardijimo problema, kurią čia ir mėginama spręsti. Straipsnyje bandoma pagrįsti tezę, kad partizanų sukuriama laikina tvarka yra suvereni diktatūra, kaip ją apibrėžė Carlos Schmittas.

1. Partizano teorija ir suvereniteto klausimas

Politinės teorijos požiūriu C. Schmittas neabejotinai buvo vienas svarbiausių šiuolaikinio partizanų karo tyrėjų. Po Antrojo pasaulinio karo jo išdėstyta „Partizano teorija“⁵ tapo reikšmingu pagrindu daugeliui vėlesnių darbų. Partizanus C. Schmittas suvokė kaip kovotojus, kuriems būdingos keturios pagrindinės savybės: nereguliarumas, mobilumas, politinis aktyvumas ir telūriškumas. Pirmosios dvi iš esmės yra istorinės partizanų savybės ir dėl jų retai kada kyla diskusijų⁶. Tikroji C. Schmitto įvesta naujovė – tiksliai apibrėžta partizanų politinė padėtis. Politinio aktyvumo ir telūriškumo kaip būtinų par-

⁴ Pavyzdžiui, kalbant apie Lenkijos pasipriešinimą Antrojo pasaulinio karo metais, dažnai vartojama net „pogrindinės valstybės“ sąvoka, kuri Lenkijoje ir Lietuvoje turi senesnę tradiciją (Fajnhauz D., „1863 metų pogrindinė valstybė Lietuvoje“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 3, 1991, p. 41–65).

⁵ Schmitt C., *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin: Duncker & Humblot, 2002.

⁶ Nors C. Schmittas labai tiksliai pažymi, kad kalbėti apie *nereguliarumą* galima tik tuomet, kai nusistovi *reguliarumo* samprata kare. C. Schmitto nuomone, tai įvyksta XIX a. per Napoleono karus. Taigi, šiuo požiūriu partizanų karas taip pat yra naujaujų laikų reiškinys.

tizanų bruožų išskyrimas leido sukurti tikrai visa apimančią teoriją, kuri ir šiandien nėra visiškai praradusi aktualumo.

C. Schmittas, nors retai tai tiesiogiai deklaruoja, iš tikrųjų aiškiai skiria dviejų tipų partizanus: „autochtoniškus tėvynės gynėjus ir visame pasaulyje veikiančius revoliucinius aktyvistus“⁷. Įdomu, kad nors minėtą partizanų sampratą iš tikrųjų atitinka tik pirmieji⁸, teorija labiausiai akcentuoja antruosius. Tėvynę ginantys kovotojai yra tik partizanų karo raidos „tarpinė stadija“. Karo ir priešiško sampratų pokyčiai savaime verčia partizanus revoliucionieriais. Vis dėlto, kadangi čia kalbama apie Europos pasipriešinimo istoriją, verta labiau susitelkti būtent į „klasikinių“ partizanų klausimus.

Apibūdinus partizanus kaip politiškai aktyvius ir su konkrečia teritorija susijusius kovotojus (savotiškus ginkluotus politikus), savaime akivaizdi tampa jų sąsaja su politine tauta. Pastaroji taip pat suvokiama kaip su tam tikra teritorija susijusių politiškai aktyvių žmonių bendruomenė, nors dažniausiai įsivaizduojama taikiu metu. Šiuo požiūriu, jei sutiksime su Carlo von Clausewitzo teze, kad karas yra politikos tęsinys, labai tikėtina, kad partizanų karas yra tautos politikos tęsinys, logiškas tautos („autochtoniškų tėvynės gynėjų“) atsakas į užpuolimą. Tokia prielaida paaiškintų, kodėl šiuolaikinis partizanų karas savo specifinių bruožų įgauna XIX–XX a. Tuo metu Vakarų pasaulyje išvirtino idėja apie politinės tautos suverenumą, esmingai pakeitusi ne tik įvairių valstybių politinę santvarką, bet ir pačią valstybės sampratą.

XVII–XVIII a. suverenitetas – aukščiausia ir niekieno neribojama valdžia – buvo suvoktas kaip esminis valstybės požymis, savotiška

⁷ Schmitt, 2002, p. 35.

⁸ Pats C. Schmittas tai pripažįsta. Jis nedviprasmiškai tvirtina, kad telūriškumas „yra svarbus, nes, nepaisant taktinio mobilumo, partizano pozicija yra gynybinė savo esme; susitapatindamas su pasaulinės revoliucijos ar technicistinių ideologijų absoliučia agresija, partizanas iškreipia savo prigimtį“ (ten pat, p. 26). Tačiau kartu C. Schmittas teigia, kad mobilumui, tiksliau, techninei motorizacijai, tobulėjant, partizanas praranda savo telūriškumą ir tampa „pasaulinę politiką vykdančio centro įrankiu“, t. y. būdinga Šaltojo karo figūra (ten pat, p. 27–28).

jos „šerdis“. Nors tuo metu suverenu, žinoma, buvo laikomas absoliutus monarchas, net ir jo valdžia įprastomis sąlygomis buvo saistoma papročių, interesų, įtakingų pareigūnų. Jau nekalbant apie tai, kad daugeliui monarchų dėl savo valdžios absoliutumumo teko gerokai pakovoti. Todėl tvirtinimas, kad suverenitetas yra valstybės pagrindas, neišvengiamai kėlė diskusiją dėl to, kaip atpažinti suvereną. Reikėjo nustatyti, kaip praktiškai pasireiškia aukščiausia valdžia ir kada valdovas gali tvirtinti ją turįs.

Čia įdomiausias paties C. Schmitto mokymas⁹ apie suverenitetą, kuris, nors ir susilaukęs labai kompetentingos kritikos¹⁰, ir šiandien nepraranda reikšmės. C. Schmitto atskaitos taškas – žinoma tezė, kad suverenas yra tas, kuris sprendžia dėl išimties. Tik suverenas gali konstatuoti, kad valstybės padėtis (dėl karo, sukilimo ar pan.) nebėra normali ir kad ją gelbėjant būtina imtis ypatingų veiksmų. Teisiniu požiūriu svarbiausia tai, kad, siekdamas apsaugoti konstitucinę santvarką ir gražinti jos įprastą veikimą, suverenas gali nepaisyti pačios konstitucijos normų. Taigi tik esant išimtiniai padėčiai suverenitetas gali būti praktiškai apčiuopiamas. Tas, kas tokioje situacijoje gali padaryti esminį sprendimą, ir yra suverenas.

Nors išimtinę padėtį ir suverenitetą C. Schmittas pabrėžtinai laiko teisinėmis problemomis, jo koncepcija leidžia daryti išvadą, kad pats suvereniteto turėjimas yra fakto klausimas. C. Schmittas tikrai nebuvo pozityvistas ir jo mąstysenoje teisė yra savarankiška, turinti nuo valstybės nepriklausomą šaltinį (tai ypač išryškėja, kai C. Schmittas kalba apie teisinę valstybę). Vis dėlto be suverenios valdžios teisė tėra galimybė. Realybe ją paverčia suvereno sprendimas. Vadinas, kas tampa suverenu, lemia mažų mažiausiai ne žmonių teisė, tad, apsiribojant šiuo pasauliu, tenka sakyti – pats gyvenimas.

⁹ Шмитт К., *Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы*, Санкт Петербург: Наука, 2005; Schmitt C., *Political Theology*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.

¹⁰ Žr., pavyzdžiui, Agamben G., *The State of Exception*, Chicago: University of Chicago Press, 2005. Svarbus C. Schmitto pranašumas yra jo istoriškas požiūris į politinius ir teisinius reiškinius bei atkaklus siekis juos pažinti tokius, kokie yra.

Tokio teiginio nereikėtų supaprastinti, sutapatinant aukščiausiąją valdžią su represine galia. Tiksliau būtų sakyti, kad suverenitetą lemia galios ir atitinkamu metu vyraujančios pasaulio sampratos (apimančios politiką, teisę, religiją, papročius ir pan.) dermė.

Todėl kalbant apie bene svarbiausią XIX a. politinės pasaulėžiūros lūžį – tautos suvereniteto įsigalėjimą – taip pat svarbu įvertinti abu veiksnius. Žinoma, esama pagrindo kildinti tautos suvereniteto sampratą iš Apšvietos filosofijos¹¹. Tačiau ją taip pat formavo pats gyvenimas, autentiškoms žmonių patirtims tampant politinių idėjų „įrodymais“. XVIII–XIX a. sandūroje galima aptikti bent tris svarbius įvykius, kurie empiriškai patvirtino tris skirtingus tautos suvereniteto aspektus. JAV Nepriklausomybės paskelbimas tapo pavyzdžiu, kaip nauja tauta gali kurti naują valstybę¹². Prancūzijos revoliucija parodė, kad tauta gali keisti valstybės santvarką. O štai Ispanijos partizanų karas su Napoleonu atskleidė šiam straipsniui svarbiausią tautos suvereniteto aspektą – tautos gebėjimą veikti ir išsaugoti valstybę užpuolus priešui. Visais trimis atvejais didžiausią reikšmę turėjo visuomenės galios pojūtis, kilęs iš jos faktinių veiksmų. Ši galia, kuri, suprantama, buvo atpažinta kaip aprašytoji filosofų, tapo tolesnės politinės kūrybos, kurios idealiausia ir logiškiausia pabaiga buvo tautinė valstybė, atspirties tašku.

Šia prasme išties įdomu, kad, laikydamas partizanų karą visų pirma ypatinga viršvalstybinio politiškumo išraiška, C. Schmittas nesusiejo savo partizano teorijos su valstybės išlikimo klausimu ir kartu – su išimtine padėtimi. Įvertinus partizanų karą *kaip* išimtinę padėtį, dvi C. Schmitto koncepcijos virsta kokybiškai nauja teorija.

¹¹ Išsamią šio klausimo analizę žr. Шмитт, 2005, p. 117–173.

¹² Norint suvokti kūrybiškus to laikotarpio žmonių išgyvenimus, labiausiai verta skaityti veikalą, anuomet sukūrė susi būsimuosius Amerikos „tėvus kūrėjus“ (*The Founding Fathers*): Paine T., *Common Sense*, Little Blue Book No. 50, 1920.

2. Partizanų karas kaip išimtinė padėtis

Svarbiausias tautos suverenitetą įtvirtinantis teisinis institutas valstybėje yra pilietybė. Kol valstybės politika priklausė nuo valdovo ir jo dvaro, pilietybės (buvimo pavaldiniu) reikšmė iš esmės buvo susijusi tik su mokesčiais ir kitomis prievolėmis. Tai reiškė ne tik menką žemesnio sluoksnio pavaldinių įtaką politikai, bet ir didesnes šios veiklos galimybes atitinkamą statusą turintiems svetimšaliams. Tautai įgijus suverenitetą, pilietybė išskyrė jos narius iš aplinkinių ir tapo savotiška politine giminyste – paprastai visą gyvenimą (bent taip įsivaizduojama) trunkančiu žmogaus ryšiu su valstybe ir kitais piliečiais. Tai, kad šis ryšys, o ne socialinis statusas, tapo esmine sąlyga tiems, kurie siekė daryti įtaką valstybės politikai, buvo permaina, savo reikšme pranokusi net patį absoliutinės monarchijos žlugimą.

Vienintelė iki XVIII–XIX a. Vakaruose žinota tikrai suvereni tauta buvo senovės romėnai. Todėl suprantama, kad būtent senovės Romos pilietiškas ir politinis, ir teisinis prasme tapo pavyzdžiu naujoms valstybėms. Iš šio šaltinio semtasi ne tik praktinių žinių, bet ir minčių apie tai, ką galima pavadinti žmogaus „suverenitetu“ – pilietinę būseną – *civitas*. Šis žmogaus „suverenitetas“ buvo neatsiejamas nuo tautos suvereniteto. Tik valstybė galėjo garantuoti žmogaus teises, kurios tapo regima jo „suverenumo“ išraiška, tačiau nuo žmogaus kaip suverenos tautos nario tiesiogiai priklausė valstybės išlikimas. Ir nors romėniška pasaulėžiūra, o kartu ir Romos viešoji teisė atgimė daugiatautėje Europoje ir Amerikoje, kiekviename išdidžiame pareiškime „aš – vokiečių“, „aš – lenkas“ ar „aš – prancūzas“ buvo galima išgirsti senąją formulę *Civis Romanus sum*¹³.

Suprantama, kad svarbus Romos piliečio statuso aspektas buvo jo pareigos ir veiksmai išimtinėje padėtyje. Giorgio Agambenas nu-

¹³ Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius lordas Palmerstonas net išvedė tiesioginę paralelę – *Civis Britannicus sum*, tačiau jo turėta galvoje pirmiausia valstybės teikiama gynyba. Vis dėlto įdomu, kad vietoje įprastinio „pavaldinio“ vartojama sąvoka „pilietis“. Wawro G., *Warfare and Society in Europe 1792–1914*, London: Routledge, 2002, p. 37–38.

rodė labai svarbią kritinio pilietiškumo apraišką – *iustitium*¹⁴. Nors vėliau šis terminas vartotas apibūdinant viešą gedulą, Romos respublikos laikotarpiu jo prasmė buvo kita. Kilus ypatingam pavojui ir ypač sustiprėjus neramumams (*tumultus*), Senatas galėdavo paskelbti „paskutinį potvarkį“ (*senatus consultum ultimum*), kuriuo pareigūnas ir visus piliečius įpareigodavo imtis visų būtinų veiksmų valstybei išsaugoti. Taigi *iustitium* reikšdavo įstatymų veikimo sustabdymą – teisės teorijos požiūriu ypač paradoksalų, bet politiškai labai praktišką sprendimą. Tuo metu privati ir viešoji erdvė tarsi susiliedavo ir kiekvienas pilietis galėdavo veikti taip, tarsi jam priklausytų valstybės valdžia (*imperium*)¹⁵.

Nesunku išvelgti paralelę tarp senovės Romos *iustitium* ir XIX–XX a. partizanų karo. Žinoma, pirmoji samprata gerokai platesnė, *iustitium* galėdavo būti paskelbtas ne tik priešui užpuolus, bet ir kilus pilietiniam karui ar kitokiems neramumams, tačiau šiam tyrimui svarbesni ne sąlygų, bet pačios padėties panašumai ir skirtumai¹⁶. Nors teiginys, kad paskelbus *iustitium* atskiriems piliečiams pradeda priklausyti valstybės valdžia, tarsi perša paralelę su partizanų politiniu aktyvumu, iš tikrųjų pilietinio *imperium* atitikmuo greičiau yra telūriškumas. Kaip ir partizano, Romos piliečio pozicija, anot C. Schmitto, yra „fundamentaliai gynybinė“, nukreipta į esamo išsaugojimą. O partizano politinis aktyvumas reiškia daugiau nei pilietiškumą – tai tam tikros, bent numanomos, politinės programos turėjimas. Pilietis yra iš esmės statiška figūra, o partizanas – dinamiška. Pasak C. Schmitto, terminas „partizanas“ yra susijęs su terminu „partija“ panašiai kaip „statusas“ su „valstybe“ („Stat“ arba „state“). Kad politinis aktyvumas greičiau skiria partizaną nuo *iustitium* metu

¹⁴ Agamben, p. 41–52.

¹⁵ G. Agambenas tokią ekstremalią valdžią atskiria nuo įprastos, apibūdinamas pirmąją kaip „nepastovų ir anomalų *imperium*, kurio neįmanoma apibrėžti normalios tvarkos terminais“. Agamben, p. 43.

¹⁶ Partizanų karo ir pilietinio karo santykis, partizanų karo atskyrimas nuo maišto ir kiti panašūs klausimai čia nekeliama. Tyrimo laukas ribojamas tais atvejais, kai partizanai siekia atremti priešų puolimą ar nusikratyti užkariautojų.

veikiančio Romos piliečio negu su juo suartina, rodo ir kitoniškas partizanų karo pradžios pobūdį. Nors XIX–XX a. istorijoje galima rasti teisės aktų, kurių turinys primena *senatus consultum ultimum*¹⁷, dauguma partizanų karų prasidėjo spontaniškai. Kitaip tariant, partizanai ne tik perimdavo valstybės valdžią, bet ir patys nusprendavo, kad gali tai padaryti. Šiuo požiūriu modernaus žmogaus santykis su valstybe vis dėlto esmingai skyrėsi nuo senovės romėno.

Romos respublika tvėrė taip ilgai, kad ne vienai kartai žmonių atrodė amžina. O XIX–XX a. valstybės ar bent jų politinės santvarkos dažnai nepergyvendavo ir vieno žmogaus. Be to, ir intelektualinė romantiškosios epochos aplinka ypač vertino kaitą, naujoves, aukštino žmogaus galią keisti ir kurti. Dėl šių ir kitų priežasčių XIX–XX a. pilietiškas (ir jo kraštutinė išraiška partizanų kare) buvo suvokiamas kaip pokyčių siekimas. Todėl net „autochtoniškas tėvynės gynimas“ turėjo baigtis ne vien priešiško išvairumu, bet ir valstybės pertvarkymu.

Tokią partizanų karo kaip „pabudimo“ ar „apsivalymo“, naujo tautos kūrybinių galių suvokimo sampratą, žinoma, labiausiai suformavo Ispanijos pasipriešinimas Napoleonui. Nuo 1808 m. sukilimo Madride prasidėjo ne tik partizanų kovinės operacijos, bet ir chuntų formavimasis, aiškiai rodantis didėjančią žmonių politiškumą. Galutinis šių procesų rezultatas buvo dar karui nesibaigus priimta 1812 m. Ispanijos konstitucija, kurios 3 straipsnis atvirai skelbė, kad suverenitetas priklauso tautai¹⁸. Taigi tikrą išsivadavimą nuo užpuoliko tarsi lydėjo simbolinis išsivadavimas nuo senos, „išaugtos“ santvarkos.

Šis pavyzdys įkvėpė apie tautų laisvę svajojusius amžininkus ir paskatino juos kurti kartais net labai nerealistiškus (užtat uždegan-

¹⁷ Vieną iš įdomiausių pavyzdžių mini pats C. Schmittas – 1813 m. Prūsijos karaliaus ediktą, kuriuo įsteigta milicija (*Landsturm*). Jame, be kita ko, skelbta, kad priešui užėmus dalį teritorijos, jos gyventojai privalo nepaklusti užkariautojui ir kenkti jam visomis priemonėmis. Schmitt, 2002, p. 45–52. Simptomiška, kad, net ir aptardamas šį pavyzdį, C. Schmittas nesusieja jo su išimtinės padėties ir suvereno sprendimo problemomis. Vienintelė jo reakcija yra nuostaba: „Pribloškiantis vaizdas – teisėto karaliaus parašas po kvietimu į partizanų kovą.“

¹⁸ Payne S. G., *A History of Spain and Portugal*, Madison: University of Wisconsin Press, 1973, p. 422–427; Ispanijos karalystės politinė konstitucija, 1812.

čius) mažų „partizaniškų“ karinių sukilimų planus. Pavyzdžiui, „[Giuseppe] Mazzinis vienu atveju ketino su 22 vyrais užkariauti Neapolio karalystę, kitu – su 200 įsiveržti į Italiją, nors jo planai iki smulkmenų buvo žinomi visai Europos policijai“¹⁹. Panašiu metu tarp Lietuvos ir Lenkijos intelektualų įsitvirtino „dalgio mitas“, kuris XIX a. tikrų sukilimų metu net tapo „veiksniu, dėl kurio atidėliota įsigyti ginklų“ ir privedavo prie „pavojingų improvizacijų“²⁰. Ir nors dauguma šio pobūdžio pasvarstymų niekada nebuvo praktiškai įgyvendinti, negalima sakyti, kad jie visiškai neatitiko laiko realijų. Graikijos nepriklausomybės karas prasidėjo nuo menko sukilimo, kiekvienas naujas bandymas susigrąžinti Lietuvos ir Lenkijos nepriklausomybę iš esmės reiškė ir siekė atnaujinti politinę bei socialinę santvarką²¹. Partizano idealas turėjo įtakos net Prūsijos karinei ir politinei minčiai, nors tikras partizanų karas su Napoleonu ten taip ir nekilo²². Pagaliau, naujas „tikras“ partizanų karas Prancūzijos ir Prūsijos konflikto metu taip pat darė įtaką Prancūzijos politinės santvarkos atsinaujinimui²³. Atskiros studijos verti kolonijų karai, kuriuos neabejotinai veikė europietiškos idėjos ir idealai ir kuriuose kartais dalyvavo tie patys Europos partizanai.

¹⁹ Laquer, p. 368.

²⁰ Halicz E., *Partisan Warfare in 19th Century Poland: the Development of a Concept*, Odense: Odense University Studies in History and Social Sciences, 1975, p. 44. Žinoma, konkrečiai „dalgio mitui“ turėjo įtakos ne tiek Ispanijos pavyzdys, kiek sava istorija. Tačiau Ispanijos karas lenkus taip pat įkvėpė, nors, o gal kaip tik dėl to, kad kai kurie jų kovėsi Napoleono pusėje.

²¹ Netikslu visiškai tapatinti partizanų karą ir sukilimą, tačiau minėti sukilimus šioje vietoje leidžia politinės psichologijos panašumai. XIX a. tautinių atgimimų pasekmė kai kuriais atvejais buvo ir ta, kad tautos staiga „suvokė“ esančios jau kelis amžius užkariautos ir savo valdytojus ėmė traktuoti kaip okupantus. Lietuvos ir Lenkijos politinė tauta apskritai niekada nesusitaikė su padalijimais, todėl jos istoriją XIX a. tam tikra prasme galima traktuoti kaip vieną ilgą karą, vykusį su pertraukomis ir įvairiomis formomis.

²² Schmitt, 2002, p. 45–52.

²³ Galima rasti ir kitų to meto Prancūzijos politiniams pokyčiams dariusių įtaką veiksnių. Tačiau Napoleono III vyriausybės ir kariuomenės nepajėgumas priešintis tikrai ją sužlugdė. W. Laqueras griežtai tvirtina, kad „reguliarioji Prancūzijos kariuomenė buvo nugalėta ir faktiškai išnyko, bet gyventojų pasipriešinimas tęsėsi“ (Laquer, p. 372). Šia prasme Prancūzijos ir Prūsijos karas savotiškai „pranašavo“ naujo tipo konfliktus, kai pergalė prieš reguliariąją kariuomenę dar nėra tikroji pergalė.

Šis modelis – kai partizanų karas vienu metu yra pasipriešinimas ir politinis atsinaujinimas – visiškai aiškiai išryškėjo Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, t. y. Europos partizanų aukso amžiuje. Priešo akivaizdoje žlugusi ar kapituljavusi valdžia ilgainiui netekdavo piliečių pasitikėjimo ir, pradėję kovą, partizanai siekdavo ne tik laisvės, bet ir naujos santvarkos ar bent naujų teisių. Palyginti ryškūs to pavyzdžiai – Prancūzija, Graikija, iš dalies Italija. Kaip pamatysime, pokyčių per partizanų karą siekė ir Lietuva.

Taigi, partizanų karas tik iš dalies atkartoja *iustitium*, būdamas tuo pat metu ne tik pasipriešinimas užpuolikui, bet ir vidinis valstybės perversmas. Taigi, nors veikia ta pati politinė tauta, sėkmės atveju partizanų karą pradeda ir baigia ne ta pati valstybė. Jos santvarka kai kuriais atvejais gali net labai esmingai kisti. Todėl ypač svarbus tampa pačių partizanų statuso klausimas. Akivaizdu, kad valstybės valdžią jie perima kaip suverenios tautos piliečiai, veikiantys susidariusi išimtinėi padėčiai. Sunkesnis klausimas – šios ekstremalios valdžios apibūdinimas ir jos vykdomų valstybės santvarkos pokyčių paaiškinimas. Kitaip tariant, svarbu nuspręsti, kas yra partizanai viešosios teisės ir politikos požiūriu.

3. Partizanų diktatūra

Partizanų karo metu suverenitetas priklauso tautai. Tokią išvadą lemia jau vien paralelė su *iustitium* – veikti susidariusi išimtinėi padėčiai įmanoma tik egzistuojant pilietybei, kaip ypatingam žmogaus ryšiui su valstybe. Be to, kaip teisingai pažymi C. Schmittas, išimtinė padėtis nėra anarchija ar chaosas. Nors ir sutraukta, dažnai iki visiško minimumo, tai vis dar yra *tvarka*²⁴, kurios pagrindas – suvereno sprendimas. Partizanų karas šį kriterijų atitinka. Pradinė jo stadija dažnai primena Scipiono Nasikos ryžtą *iustitium* metu: „Kas norite

²⁴ Schmitt, 2005, p. 12.

išgelbėti respubliką, sekite paskui mane!“²⁵, o toliau gali būti vienas iš dviejų: arba tokios iniciatyvos numalšinamos priešo ir partizanų karas nekyla, arba vienas kitą papildantys atskirų žmonių veiksmai sukuria tvarką (tik taip ir teįmanoma įsivaizduoti tautos kaip suvereno veikimą išimtinėje padėtyje)²⁶. Taigi, partizanų karas gali vykti tik kaip suverenios tautos sprendimas, iš kurio ir kyla partizanų tvarka.

Pačios akivaizdžiausios šios tvarkos savybės yra jos laikinumas ir tikslingumas. Partizanai veikia tol, kol priešas būna priverstas atsisitraukti už valstybės teritorijos ribų ir padėtis tampa pakankamai saugi atkurti (nors daug dažniau – iš naujo sukurti) normalią politinę santvarką. Jeigu partizanų karas baigiasi pralaimėjimu, tai tautos suverenitetas prarandamas ir ji užkariaujama. Tačiau ši galimybė nieko nekeičia. Partizanų tvarka neturėtų prasmės, jei nebūtų orientuota į pergalę. O ji visada traktuojama kaip riba, nuo kurios turės prasidėti nauja tvarka.

Kitas svarbus, nors ir ne toks akivaizdus, partizanų požymis yra tai, kad jų nesaisto konstitucija ir įstatymai. Įdomu, kad nors daug dėmesio (ypač po Antrojo pasaulinio karo) skirta partizanų statusui pa-

²⁵ „Qui rem publicam salvam esse vult, me sequatur“. Agamben, p. 44.

²⁶ Šiuolaikinis teisinis mąstymas dažnai sunkiai susidoroja su tokio pobūdžio klausimais, nes labai nenoriai pripažįsta žmogaus protą ir sąžinę kaip teisės šaltinį. Esą jei jokie ankstesni įstatymai nereglementavo partizanų karo, tai negalima sakyti, kad tuo metu veikė teisė, partizanų klausimas savaime tampa neteisinis. Būtent tokiam požiūriui prieštaravo Schmittas, teigdamas, kad išimtinė padėtis yra tvarka ir todėl – jurisprudencijos klausimas. Šią problemą galima pailiustruoti visiems žinomam pavyzdžiu, kai tikrai judrioje sankryžoje nustoja veikti šviesoforas. Kelio ženklai paprastai reiškia nesąžiningą tvarką (vienas srautas visą laiką važiuoja, kitas, ne mažesnis, yra priverstas stovėti, nes „praleidžia“ pagrindiniu keliu važiuojančius automobilius, kurie, tačiau, mąstant protingo laikotarpio ribose, niekada nenustos važiuoti). Todėl žmonės, vadovaudamiesi kitomis kelių eismo taisyklėmis ir sveiku protu, spontaniškai sukuria naują tvarką. Jei tokioje sankryžoje kiltų avarija ir byla dėl jos atsidurtų teisme, sąžiningas teisėjas privalėtų rimtai apsvarstyti, ar tikrai galima priimti sprendimą vadovaujantis vien tik kelių eismo taisyklėmis ir niekaip nevertinant spontaniškosios tvarkos (pagal pastarąją veikęs asmuo galėtų remtis teisės principais ir pan.). Ir jau tikrai negalima tvirtinti, kad eismo dalyvių elgesys tokioje sankryžoje yra ne teisės klausimas. Tai, žinoma, supaprastinimas (šviesoforo gedimas jokiū būdu nėra išimtinė padėtis), tačiau pagal panašų modelį galima vertinti ir elgesį partizanų karo metu.

gal tarptautinę teisę, jų padėtis nacionalinės (savos valstybės) teisės atžvilgiu beveik nėra tirta. Paprastai šia tema pateikiami tik bendro pobūdžio pastebėjimai, pavyzdžiui: „Paspriešinimo dalyviai buvo pasirengę teigti teisės viešpatavimą ją išjuokusio režimo akivaizdoje, net jei šio tikslo tektų siekti nelegaliai.“²⁷ Tačiau jei laikomasi nuomonės, kad partizanų karas – tautos suvereniteto apraiška, tai nelieka pagrindo teigti, kad jie veikia nelegaliai ar nepaiso neveiksnių įstatymų, tiesiogiai remdamiesi konstitucija²⁸. Būdami tautos suvereniteto įgyvendintojai, partizanai *peržengia* konstituciją²⁹.

Partizanų kuriamos tvarkos laikinumas, tikslingumas ir jos atsiejimas nuo konstitucijos ir įstatymų savaime veda prie diktatūros sampratos. Būtent šie požymiai apibūdino išskirtinę valstybės valdymo formą nuo Romos respublikos laikų³⁰. Vis dėlto tradiciškai suprantama diktatūra buvo ypatingo pavidimo vykdymas. Diktatoriaus veiksmus lemdavo ir ribodavo jį paskyrusio suvereno valia. O partizanai patys yra spontaniškai iškilę suverenios tautos atstovai. Be to, kaip minėta, jie ne tik gina valstybę (tokį tautos pavidimą būtų galima numanyti), bet ir siekia pakeisti jos santvarką. Tad pavidimą, kurį vykdo, jie patys sau ir paskiria. Tokia padėtis nuosekliai kreipia prie C. Schmitto iškeltos klausimo: „Ar egzistuoja pavidimas, kurį būtų galima suderinti su suverenitetu, ir kiek suverenitetui prieštarauja tai, kad jis priklauso nuo kažkokio pavidimo?“³¹ Į šį klausimą atsako suverenios diktatūros samprata, kurią C. Schmittas pirmiausia taikė revoliucijos metu susiklostančiai situacijai apibūdinti.

Nuvertusi senąją valdžią, politinė tauta savotiškai „pakimba“ tarp

²⁷ Foot M. R. D., *Resistance*, London: Methuen, 1976, p. 6.

²⁸ Reikia pripažinti savo klaidas – partizanų veikimas nėra susijęs su konstitucinėmis teisėmis ir pareigomis (žr. Gailius B., *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 52–53). Suvereno veiksmų išimtinėje situacijoje neriboja net konstitucija, kitaip suverenitetas neturėtų prasmės.

²⁹ Žinoma, priešas visada tvirtina partizanų veiklos neteisėtumą, remdamasis savo tvarka. Ši problema yra atskiras tarptautinės teisės klausimas, turintis platesnį kontekstą – partizanų statuso ir okupacijos sampratos pagal tarptautinę teisę suderinamumą.

³⁰ Išsamią istorinę diktatūros raidos apžvalgą žr. ШМИТТ, 2005.

³¹ Ten pat, p. 159.

senos ir naujos tvarkos ir tam, kad potencialiai turima steigiamoji valdžia įgytų realią išraišką, reikia tam tikrų veiksmų: užtikrinti laikiną visuomenės struktūrų funkcionavimą, parengti konstitucijos projektą, ginti valstybę ir pan. Šių valdingų įgaliojimų steigiamoji valdžia, kurios vardu veikiama, iš tikrųjų nėra suteikusi (nes nėra įgijusi realios išraiškos – tai kiekvienos revoliucijos ar kitokio valstybės persitvarkymo „užburtas ratas“). Taigi, suverenios tautos pavedimas iš tikrųjų yra tik numanomas. Pereinamojo laikotarpio diktatorius (nebūtinai fizinis asmuo) jį pats sau susiformuluoja. Tad, iš vienos pusės, toks diktatorius veikia taip, tarsi suverenitetas priklausytų jam pačiam, bet, iš kitos pusės, yra saistomas išsikelto tikslo, ir tai jį skiria nuo absoliutaus monarcho ar suverenaus aristokrato. Štai kodėl tokia diktatūra vadinama suverenija, tačiau jos suverenumas yra tik „pereinamasis“ – veikiantis tol, kol materializuojasi tikrasis politinės tautos suverenitetas³².

Nesunku pastebėti, kad tokia samprata tinka ir partizanų įgyvendinamai laikinai valdžiai apibrėžti. Tautos suverenitetas negali įgyti realios išraiškos, tačiau pats partizanų karo vyksmas įrodo, kad politinė tauta nesitaiksto su priešo kėslais ir nesitapatina su žlugusia senąja santvarka. Kaip faktiškai veikia partizanų diktatūra, nesunku atskleisti naudojantis 1944–1953 m. Lietuvos partizanų karo pavyzdžiu. Jis svarbus ne vien todėl, kad savas, bet ir dėl savo grynumo – kad beveik idealiai atitinka teorinį modelį. Mat daugeliu atvejų partizanų karas yra reguliaraus karo papildinys, kurio savarankiškumas ne visuomet aiškiai matomas praktikoje. Kai partizanų karas, kaip Antrojo pasaulinio karo laikotarpio Europoje, vyksta sąjungininkų šešėlyje, tai taip pat būna pretekstas diskusijoms dėl to, kas iš tikrųjų

³² Ten pat, p. 166–167. Nereikia nė sakyti (C. Schmittas ir nesako), kad, paaiškėjus, jog diktatoriaus veiksmai neatitiko politinės tautos valios, tokiam diktatoriui baigiasi blogai. Todėl labai svarbu pabrėžti, kad, nors suverenios tautos pavedimas yra tik *numanomas*, jis nėra *išgalvotas*. Suvereni diktatūra nesidangsto tautos valia, bet iš tikrųjų siekia ją įgyvendinti. Į teoriškai, regis, neatsakomą klausimą, kaip atskirti piktnaudžiavimą tautos valia nuo tikro jos įgyvendinimo, dažniausiai atsako pats gyvenimas. XIX–XX a. karinių perversmų ir kitokių politinių avantiūrų istorija leidžia kelti klausimą apie modernias tironijos apraiškas ir jos atskyrimą nuo diktatūros, tačiau ši problema yra pernelyg nutolusi nuo šio straipsnio temos.

kariavo, kas iš tikrųjų laimėjo ir kiek aktyvi buvo toji politinė tauta, kurios vardu partizanai veikė. Lietuvos atvejis kaip tik nekelia šių dėmesį blaškančių klausimų. Partizanai sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo vienintelė kariuomenė ir vienintelė politinės tautos atstovybė. Kol karas vyko, buvo aišku, kad jį kariauja suvereni tauta, kurios suvereniteto pabaiga, atitinkamai, laikytina partizanų kovų pabaiga.

Net pačios ankstyviausios Lietuvos partizanų organizacijos savo veikimą siejo su politine tauta. Tokią savivoką iš dalies nulėmė pasipriešinimo tradicija, nes „1941 m. birželio sukilimas ir Laikinosios vyriausybės sudarymas tapo tuo patyrimu, kuriuo remiantis buvo kuriama pasipriešinimo strategija ir taktika“³³. Vis dėlto, nepaisant psichologinės ir organizacinės patirties reikšmės, reikia pripažinti, kad nacių okupacijos laikotarpio pasipriešinimas (išskyrus tą gerą mėnesį, kai veikė Laikinoji vyriausybė) buvo fragmentuotas, pasižymėjo iniciatyvų ir politinių programų įvairove. Tad iš tikrųjų aiškų pavidalą partizanų diktatūra įgavo tik antrosios sovietinės okupacijos metu, prasidėjus tikram partizanų karui. Vienos iš pirmųjų partizanų struktūrų – Lietuvos Laisvės Armijos (LLA) – programoje nesunkiai išvelgiami besikuriančios tvarkos principai. Teigiant, kad LLA yra „tautinė, karinė ir politinė organizacija“, aiškiai nurodoma valdžios kilmė iš politinės tautos. Savo paskirties, tikslo, laikinumo suvokimas (susiformuluoto pavedimo ribos) kyla iš deklaruojamų tikslų: „a) Lietuvos laisvės iškovojimo, b) naujos vieningesnės ir galingesnės tautinės Lietuvos valstybės atstatymo su sostine Vilniumi ir Klaipėdos kraštu, c) politinės bei kultūrinės Lietuvos egzistencijos užtikrinimo kuo ilgesniems laikams ir d) moralinių lietuvių tautos vertybių saugojimo, palankių tautinei kultūrai tarpti sąlygų sudarymo ir greitesnės pažangos išvystymo lietuvių tautos ir žmonijos labui.“³⁴

³³ Anušauskas A., vyr. red., *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 310. Juozas Ambrazevičius-Brazaitis savo atsiminimuose-kronikoje dar plačiau atskleidė, kaip nacių okupacijos meto veiksmai išaugo į antisovietinį pasipriešinimą: Brazaitis J., *Vieni vieni*, Vilnius: Mintis, 1990.

³⁴ „Lietuvos Laisvės Armijos programa“, LYA, f. K-5, ap. 5, b. 5, l. 1–2.

Siekis sukurti *naują* valstybę rodo atsirbojimą nuo ankstesnės tvarkos – būtiną partizanų karo atributą. Taigi, LLA kūrėjai veikė pagal *iustitium* logiką ir kūrė spontanišką valdžią ir tvarką, atitinkančią suverenios diktatūros sampratą. Iš čia kilo ir jų valdingas požiūris į organizacijai nepriklausančius gyventojus. Panašaus laikotarpio dokumente, nors pabrėžiant paramos pasipriešinimui savanoriškumą, numatyta galimybė vykdyti maisto produktų ir kitų reikalingų daiktų rekvizicijas, nurodant, kad tai „bausmė vietos gyventojams, kurie pareiškė priešingumą arba nepalankų nusistatymą lietuvių tautos interesams ir Vanagų sąjūdžiui“³⁵.

Kai šias pretenzijas partizanai pademonstravo ne tik žodžiais, bet ir darbais, kai atsirado veikiančios struktūros, sugebėjusios iš tikrųjų kurti ir palaikyti bent dalinę tvarką savo veiklos teritorijose, diktatūra ėmė kisti, nuolat prisitaikydavo prie naujų aplinkybių. Kad tai buvo diktatūra, aiškiausiai rodė sprendimų konkretumas, laikinumas ir tikslingumas. Net kai partizanų vadai skelbdavo labiau apibendrintus nurodymus ar net platesnės apimties teisės aktus (pvz., baudžiamuosius statutus), ši veikla neperžengė ribų, kurias nubrėžė karo meto būtinybė. Partizanai siekė palaikyti minimalią tvarką, apsisaugoti nuo plėšikų ir išdavikų, bet ne sukurti kokią nors nuolatinio pobūdžio valstybės konstituciją. Kita vertus, kad partizanų vadovybė (net ir tuomet, kai nebuvo vienos centrinės institucijos) įgyvendino vieną valdžią, liudija ne tik panašus dokumentų turinys visoje Lietuvoje, bet ir aiškus partizanų vadų savivokos bendrumas³⁶. Jų nuostatas aiškiai atskleidžia įvairūs dokumentai ir atsišaukimai, vienais ar kitais žodžiais deklaruojantys pasipriešinimo ribas ir tikslus: „Broliai, mes kovojame ir žinome, kad „šiandien tu, o ryt aš“ – atsigulsime į Tėvynės žemę, bet kad mūsų vaikai džiaugsis laisvės laime, kad atėjusi

³⁵ „LLA 3-osios „Vytauto“ apygardos vado 1946-02-25 instrukcija dėl aprūpinimo organizavimo būriuose“, LYA, f. K-5, ap. 5, b. 6, l.7–8.

³⁶ Apie vieningos partizanų vadovybės problemą, taip pat partizanų vadovybės viršenybės kitų Lietuvos išlaisvinimo siekusių struktūrų atžvilgiu klausimą žr. Gailius, 2006.

naujoji karta toliau varys Atstatymo darbą, toliau pastūmės kultūros pažangą. Mes kovojame ne už postus ar pozicijas sau, o už gyvenimą kitiems, už Tėvynės laisvę ir nemariuosius žmonijos idealus. <...> Mes manome, kad viso centre – mūsų Lietuva, mūsų Lietuvos Laisvė, nepriklausomybė ir atsikūrimas demokratiniais pagrindais, pagal krikščioniškosios moralės dėsnius.³⁷

Pagaliau, 1949 m. pradžioje įkūrus vieningą partizanų organizaciją – Lietuvos laisvės kovos sąjūdį (LLKS) – jos vadovybės įgaliojimų kilmė, ribos ir siekiami tikslai buvo tiksliai apibrėžti LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje. Joje tiesiogiai įtvirtintas tautos suverenitetas ir paskelbta, kad LLKS Taryba „okupacijos metu yra aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujans politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai“. Ši nuostata aiškiai siejasi su suverenios diktatūros samprata. Kol neįgyvendins išsikeltos tikslo – išlaisvinti valstybę, LLKS Tarybos veikla nėra varžoma jokių kitų institucijų ir taisyklių. Šitaip LLKS Taryba ne tik atkartojė ankstesnių partizanų vadovybės dokumentų nuostatus, bet ir apibendrino tikrą karo patirtį. Savo kaip suverenių diktatorių statusą partizanai buvo patvirtinę keleriais nuolatinės kovos metais. Jų valdžia (nors ir pradėjusi gesti kaip tik tuo metu, kai pasiekė kulminaciją) buvo ne popierinė, bet reali. Jie priešinosi okupantams, palaikė vidinę drausmę, gebėjo organizuoti ir koordinuoti veiksmus visoje Lietuvos teritorijoje, bausiti plėšikus ir išdavikus. Tai buvo tvarka, kuri skiria išimtinę padėtį nuo chaoso. Ir, savaime suprantama, iš šios tvarkos turėjo gimti atsinaujinusi Lietuvos valstybė. Naujos santvarkos siekis buvo aiškiai išreikštas nuostata: „Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir paskelbta žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 metų Lietuvos konstitucijos dvasia.“³⁸

³⁷ „Lietuvos Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio komiteto 1947-03-16 direktyvinis biuletėnis“, LYA, f. K-5, ap. 5, b. 10, l. 1–13.

³⁸ Cit. pagal: Gaškaitė N., *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, Vilnius: Aidai, 1997, p. 252–254.

Taigi, nors ir minima istorinė demokratinė konstitucija, naujos valstybės santvarkos ir valdžios šaltiniu akivaizdžiai pripažįstamas pats pasipriešinimo sąjūdis kaip politinės tautos valios reiškėjas.

Išvados

Partizanų karas valstybę sukrečia dvejopai. Viena vertus, jis atskleidžia politinės tautos savarankiškumą, nepriklausomybę nuo taikos meto valdžios struktūrų, suverenitetą. Partizanų karas tęsiasi (dažnai – tik prasideda) net tada, kai priešas tarsi jau turėtų jaustis nugalėjęs – įveikęs reguliariąją kariuomenę ir privertęs kapituliuoti jos ginamą valdžią. Tai – kova be taisyklių, kurios dalyviai šturpina savo žiaurumu³⁹, bet žavi savo ryžtu. Kita vertus, ši kova pagimdo visiškai neįprastos formos valdžią, kurios politikos bruožai įprastai laikomi nesuderinamais – diktatoriška galia ir savanoriškas išpareigojimas tautos valiai, karo tikslų siekimas ir konstitucinė reforma. Metaforiškai kalbant, partizanų karą galima išsivaizduoti kaip bangą, vienu metu pakylėjančią ir grasinančią paskandinti valstybę ir tautą. Galima suprasti, kodėl ši stichiška jo galia taip žavėjo XIX a. tautų atgimimo liudytojus. Taip pat nesunku suprasti, kad toks įvykis kaip partizanų karas neišvengiamai palieka visuomenėje randus ir nuoskaudas. Ir vis dėlto ten, kur pasiekia pergalę (taip įvyko po Antrojo pasaulinio karo Europoje ir su tam tikromis išlygomis XX a. pabaigoje Lietuvoje), partizanai tampa naujos konstitucijos šaltiniu, valstybės ištakomis, kurių nėra kaip išsižadėti. Įdomu, kad, pradėdant XIX a. Ispanija, partizanų karai paprastai baigdavosi demokratijos paskelbimu valstybėje. Čia, matyt, esama tam tikro dėsningumo, tačiau partizanai ir demokratija – atskiro tyrimo verta tema. Šiuo straipsniu tesiekta atskleisti jų diktatūros prigimtį ir reikšmę.

³⁹ Kaip ne kartą pabrėžia C. Schmittas, partizanai nesitiki gailėsčio sau ir todėl tampa negailėstingi priešui. Schmitt, 2002. Žiaurumus, kaip esminį partizanų karo bruožą, nurodo ir kiti jo tyrinėtojai. Žr., pavyzdžiui, Deák I., „Freiheitskämpfer oder Terroristen? Dilemmata von Besetzung, Widerstand und Vergeltung im Zweiten Weltkrieg. Am Beispiel von Oradour-sur-Glâne, Via Rasella, Rom, und Lidice“, Universität Wien, 22 April, 2004.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Agamben G., *The State of Exception*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Anušauskas A., vyr. red., *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

Brazaitis J., *Vienu vieni*, Vilnius: Mintis, 1990.

Foot M. R. D., *Resistance*, London: Methuen, 1976.

Gailius B., *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006.

Gaškaitė N., *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, Vilnius: Aidai, 1997.

Halicz E., *Partisan Warfare in 19th Century Poland: the Development of a Concept*, Odense: Odense University Studies in History and Social Sciences, 1975.

Laquer W., „The Origins of Guerrilla Doctrine“, *Journal of Contemporary History* 10 (3), 1975, p. 341–382.

Paine T., *Common Sense*, Little Blue Book No. 50, 1920.

Payne S. G., *A History of Spain and Portugal*, Madison: University of Wisconsin Press, 1973.

Schmitt C., *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin: Duncker & Humblot, 2002.

Schmitt C., *Political Theology*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Taylor A. J. P., *Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa 1914–1945*, Vilnius: Baltos lankos, 1994.

Wawro G., *Warfare and Society in Europe 1792–1914*, London: Routledge, 2002.

Шмитт К., *Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы*, Санкт Петербург: Наука, 2005.

SUMMARY

THE DICTATORSHIP OF THE PARTISAN

If the guerrilla war is interpreted according to the concept of Carl Schmitt, its relation to the political nation becomes apparent. It takes little effort to see in “the defensive-autochthonous defender of home” the modern citizen *par excellence* – the one who is ready to take up arms in defense of his fatherland. However this interconnection escaped the attention of C. Schmitt himself. Therefore “The Theory of Partisan” was left independent of the C. Schmitt’s concept of the sovereignty (“Sovereign is he who decides on the exception”). But if the guerrilla war is considered as itself the state of exception, it opens the way for the qualitatively new theory.

The most visible and practical appearance of the European national sovereignty was the revised concept of the citizenship. It became some kind of political kinship. The state (political nation) guaranteed the rights of the citizen, but on the other hand the mere existence of the state itself depended of the patriotic stance of the citizen. The only known earlier model of such political community was the ancient republic of Rome. Therefore quite unsurprisingly the new European *nomos* of the 19th and the 20th centuries had many Roman features.

The Roman precedent of the guerrilla war was known as *iustitium* – the ancient concept of the state of exception, recently revised and reconsidered by Giorgio Agamben. Although it could acquire different military forms, politically it always meant the same phenomenon – the direct exercise of the governmental power (*imperium*) by the ordinary citizens. In turbulent times they were empowered to take any steps necessary for the salvation of the republic. The same practical enactment of the national sovereignty forms the essence of the modern guerrilla war.

However, the partisan is not only the “autochthonous defender”, but also a political figure. In modern times (as opposed to the ancient Rome) he does not identify with the established political order. The historical analysis provides that the partisan of the 19th and the 20th centuries not only defended his homeland, but also sought the renewal of the political regime. Therefore he embodied the creative as well as the conservative aspect of the sovereign power belonging to the political nation.

This conclusion leads to the problem of evaluating the transitional political order that evolves during the guerrilla war. The C. Schmitt’s concept of the sovereign dictatorship seems to answer the question. Being the sovereign dictators the partisans act as if they were actual sovereigns – they do not consider themselves bounded by any previous law. On the other hand as the representatives of the political nation they are only empowered to seek the objectives compatible with the general will of that nation.